

İSLAM TARİHİNDE VE TARİHİMİZDE FARKLI KÜLTÜRLERLE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ

Mustafa BAŞ*

Özet

İslam, ilk döneminden itibaren farklı dini inanışlarla bir arada yaşamış, bunu kültürel zenginlik olarak nesiller boyu sürdürmüştür. Hz. Peygamber döneminden başlayarak “zimmi” statüsü verilen Gayri Müslimler kendi inançlarının gereğini serbestçe yaşamışlar, sosyal ve kültürel değerlerini korumuşlardır. İslam’ın geniş hoşgörüsü sayesinde yetenekli Gayri Müslimler saraylarda ve tercüme merkezlerinde etkin roller üstlenmişlerdir. Gerek Emevi ve Abbasi devletleri, gerekse daha sonraki dönemlerde Hristiyan ve Yahudi din adamları ile Müslüman din adamları arasında dini tartışmalar yaşanmış, bu tartışmalar bazen devlet erkânının huzurunda bazen halka açık olarak günlerce devam etmiştir. Bu tartışmalarda taraflar kendi dinlerinin hak ve gerçek olduğunu savunmaya çalışmışlardır. İslam bu hoşgörünün en güzel örnekleri Endülüs’te asırlar boyunca sergilenmiştir. Türklerin İslam’ı kabul etmeleri ve Anadolu’ya yerleşmeleri Bizans baskısı altında bulunan Doğu Kiliselerine rahat nefes alma imkânı sağlamıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu müsamaha en üst seviyeye çıkmış, cemaatler kendi hukuki kurallarını uygulamışlar, devlet içinde devlet olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fethedilen bölgelerde inançlara baskı yapılmaması, farklı inanışların varlıklarını devam etmelerini sağlamış, bu da İslam’a girişı ve bölgelerin İslamlaşmasını kolaylaştırmıştır. Farklı inanışta da olsa insanlar arasında komşuluk ilişkileri ve ortak değerleri paylaşma olgusu yaşanan toprakların savunulmasında da bir birliktelik doğurmuştur. Sonuç olarak İslam, Devlet olduğu dönemden günümüze kadar farklı kültürleri bir arada tutan ve onları kendi değerleri içinde yaşıtan bir sistem olarak varlığını devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hristiyan, Yahudi, Bağdat, Endülüs, Yahya ed Dimeşki, Ermeni, Rum Ortodoks, Selçuklu, Osmanlı, Fatih Sultan Mehmet, Tanzimat, Patrik

* Dr., DİB Başmüfettişı, mbas28@hotmail.com

Abstract

**The Experience Of Living With Different Cultures
In The History Of Islam And In Our History.**

Islam continued its existence with the other religions from the first ages and accepted the situation as the cultural diversity moving the peace on the following generation. Non-Muslim population among the Muslims got "zimmi" status from the age of Mohammed (P.B.U.H) and they protected their social and cultural values as they lived their religion freely. As a result of wide tolerance in Islam, Non-Muslims were assigned to important positions within government and translation centers. Religious discussions were made between Christian, Jewish and Muslim scholars in public or in government around the ages of Abbasid, Andalus and the following ages. These discussions were made to prove that their religion were the real and divine one. Islam presented the best examples of tolerance in Andalusia for ages. Conversion of Turks to Islam and their settlement in Anatolia gave chance to Eastern Churches to stand against the pressures of Byzantium Empire. Especially during the Ottoman ages the tolerance was on the highest level possible as religious groups were allowed to enforce their own laws. Around the conquered areas there was a religious freedom which allowed local religions to survive and made it easy for others to choose Islam. No matter what religion they believe in the common values and good relations among neighbors created unity on defending the land. In conclusion, Islam from the age that it became state, it also became a system that holds the diverse values and cultures inside it.

Key Words: Islam, Christian, Jew, Baghdad, Al Andalus, John Damascus, Armenian, Greek Orthodox, Seljuk, Ottoman, Fatih the Conquerer, Patriarch

İslam, tebliğ edilmeye başladığı günden itibaren farklı dini inanışlarla bir arada yaşama tecrübesini açık olarak ortaya koymuş olan bir inanıştır. Aynı inanca sahip olmalarına rağmen aralarındaki düşünce ayrılıklarından dolayı bir birini dinsizlikle suçlayan ve yaşadığı toplumda farklı inanışların yaşamasına göz yummayan bir dünyada bir arada yaşama tecrübesini yaşayarak insanlara göstermiştir. Birlikte yaşama tecrübesinin en güzel örneği Hz. Peygamber döneminde sergilenmiş, daha sonraki dönemlerde bu dönem esas alınarak uygulamalar devam ettirilmiştir. Kur'an, İnsanların din tercihini ve tercih ettiği dinin mesajını hayata aktarmadaki farklılıkları da göz önünde bulundurarak, bunları insanların birbirlerini anlama ve tanımaları için bir fırsat olarak değerlendirebilir. "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kabilelere ve kavimlere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız Ondan en çok korkanınızdır..."¹ ayetiyle bu olguya vurgu yapar. Din ve inanç seçiminin Allah ile kul arasındaki kişisel bir tercih olduğunu, dolayısıyla dinde zorlamanın

olamayacağını belirtir. Kur'an'da Allah'ın dilemesi halinde yeryüzündeki bütün insanların iman etmiş olacağını bildirilmesi,² insanlara geniş bir irade ve din özgürlüğü verildiğinin vurgulanmasıdır.

İslam, yapılan iyiliklerin ve iyi davranışların karşılığının kime olursa olsun Allah'tan alınacağına inanan ve bunu hayat felsefesi yapan bir dindir. Farklı kültürlerle olan hoşgörüsüne yüzlerce örnek sunabileceğimiz Hz. Peygamber, imanın gerçek anlamda olgunluğunu vurgularken; "Bir kimse kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek bir inanan yani mü'min olamaz."³ buyurmaktadır. Bu anlamda Kur'an; "Onlar, Rablerinin rızasını dileyerek sabrederler, namazı kırlarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan, gizlice ve açıkça sarfederler; iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar"⁴; "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz o da kendinizdir."⁵ ayetleriyle Müslümanlara davranış ölçüsü koyar. Hz. Peygamber ve onun Raşid Halifeleri Ordu gönderirken, uyulması gereken kuralları sıralamışlar, çocuk, yaşlı, kadınlara dokunulmamasını, zulüm yapılmamasını, canlı hiçbir varlığın telef edilmemesini, özellikle dini mekanlara ve din adamlarına hassas davranılmasını öğütlemiştir.⁶

İslam, farklı kültür ve inanışlarla bir arada yaşama tecrübesini Hz. Peygamber döneminden itibaren hayata geçirmiş, geniş bir hoşgörü sınırı çizmiş, Batı Dünyasında farklı inanışları veya sapmaları sebebiyle insanların engizisyon mahkemelerince diri diri yakıldığı dönemlerde Müslüman olmayanlara geniş özgürlükler vermiştir. Bu yazımızda Hz. Peygamber döneminden başlayarak İslam'ın sağladığı birlikte yaşama tecrübesini ele almaya çalışacağız.

Hz. Peygamber döneminde Arap Yarımadasında müşrik Araplarla birlikte Yahudi ve Hristiyanlar da dini gruplar olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Putperest Araplarla mücadele eden İslam, aynı Allah'a inanan ve Kitap Ehli olarak isimlendirdiği bu din mensupları ile ilişkilerini farklı oluşturmuştur. Mekke döneminin bir davet ve mücadele dönemi olması, ayrıca burada nüfus olarak yoğun olmamaları sebebiyle Yahudiler ve Hristiyanlar ile bire bir ilişkiler çok fazla görülmemektedir. Bu dönem daha çok Müşrik Araplarla devam eden ilişkiler yumağıdır. Kitap ehli olan bu gruplar Müslümanlara müşriklerden daha yakın kimseler olarak algılanmıştır. Hz. Peygamber burada bazı Hristiyan kişi ve gruplarla bir araya gelmiş, onlarla İslam üzerine görüşmeleri olmuştur. Rivayetler bunların birçoğunun İslam'ı kabul ettiğini bildirmiştir.⁷ Her iki din mensupları ile ciddi ilişkiler ağının başlaması ise Medine' dedir.

2 Bkz. Maide, 5/48

3 Buhari, İman, I. Bölüm, II. Kitap, Had. 12

4 Rad, 13/22

5 İsra, 17/7

6 Bkz. Nihal Şahin Utku, "Nebî'nin Nefesi Olmak" www.sonpeygamber.info/tr/content/view/719/1/lang,tr/; Ayrıca Gen. Bil. İç. Bkz. İbn-i Esir, El Kamil Fi't-Tarih, II/334-335

7 Bkz. Muhammed b. Yeshar b. İshak, Sireti-i İbn-i İshak, Konya, 1981, 200; İbn-i Hişam, Es-Siret En Nebeviyye, Kahire, 1955, I/391; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ., İstanbul, 1980, I/666

Medine’de bir site devleti olarak şekillenmeye başlayan İslam, devlet anlayışının çekirdek örneklerini burada uygulamaya başlamıştır. Bu site devleti oluşturulduğunda Yahudilerden Benî Kaynuka, Benî Nadir ve Benî Kurayza olarak anılan üç büyük Yahudi kabilesi ile birlikte, küçük aile birliklerinden oluşan diğer Yahudi kabileleri şehrin neredeyse yarı nüfusunu oluşturmaktaydı.⁸ Bunların dışında müşrik gruplar ve parmakla sayılacak kadar az sayıda Hristiyan Medine’de yaşamaktaydı. Bütün bu grupların haklarının güvence altına alınması, yaşanan site devletinin huzur ve güven içinde yaşanan bir bölge olarak varlığının devamının sağlanması ve dış düşmanlara karşı beraberlik oluşturulması amacını hedefleyen bir anlaşma metni hazırlanmıştır. Medine Sözleşmesi olarak bilinen bu anlaşma metni, grup temsilcileri tarafından Enes b.Malik’in evinde imzalanmıştır.⁹

Hız. Peygamber, yapılan anlaşma kurallarını ihlal etmedikleri sürece Yahudilere daima iyi davranmış, kendisi ile sert dini tartışmalara girmelerine rağmen onlara düşmanca bir tavır içine girmemiş, onlarla olan ikili ve din dışı ilişkilerini normal şartlarda devam ettirmiştir. Bu ilişkilere örnek olması açısından Hayber Savaşından sonra payına düşen Fedek Arazisinin sahipleri olan Yahudilerle olan bağlantısı, vefatının öncesinde maddi sıkıntı içine girerek Medine’de yaşamaya devam eden Yahudilerden birinden borç alarak zırhını rehin vermesi zikredilebilir.¹⁰ O, diğer din mensupları ile ilgili yapmış olduğu anlaşma kurallarına hep sadık kalmıştır. Hristiyanlar ile olan ilişkileri de aynı bağlamda devam etmiştir. Hicretin 9. senesinde Medine’ye kendisi ile görüşmeye gelen Necran Hristiyanlarına ibadetlerini yapmaları için Mescid-i Nebiyi tahsis etmiştir. Necran Heyeti ile arasında Hız. İsa ve kendisinin Peygamberliği konusunda sert tartışmalar yaşanmasına rağmen, tartışmalarını ikili ilişkiler içinde devam ettirmiştir.¹¹ Tebük seferinde Eyle halkı ve onların yetkilisi Mar Yuhanna ile görüşerek anlaşma yapmış,¹² ona sahil boyundaki köylerin halkı hakkında bir güvence yazısı vermiştir.¹³ Tağlip Kabilesi ile yapılan anlaşmada da onların inanç ve yaşantılarına saygı duyarak din değiştirmeye zorlamamıştır.¹⁴ Onun hayatında uygulayarak gösterdiği bu örnekler, İslam Tarihi boyunca Müslümanlar ve diğer din mensupları arasında ilişkilere temel oluşturmuştur.

8 Bkz.İbn-i Hişam, I/503; Caetani Leone, İslâm Tarihi, Çev. Hüseyin Cahid, , İstanbul, 1925, II/135-143; Hamidullah, II/224-229

9 Bkz.Doç.Dr.Salih Tuğ, Bir Şehir Devletin Yeniden Teşkili, Diyanet Dergisi, X/108-109, 1971, 141

10 İbni Mace, Şünen, II/815, H. No:2437

11 Bkz.Gen.Bil. İbni Hişam, I/575-585; Hamidullah, I/670-671; Mustafa Fayda, Hz.Muhammed’in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale A.Ü.İ.E.D. 1975, ANKARA, II/144-149

12 Bkz.İbn-i Hişam, II/525; Hamidullah, I/368-370

13 Bkz. Buhari Huri’l-Iyn Babı Had. No: 1308

14 Bkz.İbn-i Sa’d, I/55; Caetani, VII/224; Hamidullah, I/443

İslam, Müslüman olmayan diğer din mensuplarını Zimmî olarak nitelemiş, onları devletle yaptıkları anlaşma üzerine ödedikleri cizye olarak anılan vergi yükümlülüğü ile korunan ve hakları güvence altına alınan kimseler olarak kabul etmiştir. Müslüman bir ülkede yaşamak zorunda olan bu kişiler, Müslümanlar gibi devletin vatandaşı olarak bütün temel hak ve sorumluluklar bakımından onlarla eşit kabul edilmiştir. Bu gruplar, dinlerinde, dinlerinin gereği olan ibadetleri yerine getirmede, hatta kendi aralarındaki yargılanmada ve diğer bütün temel insan hak ve hürriyetlerini kullanmada serbest olmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber, zimmîye zulüm ve haksızlık yapmayı, gücünün üstünde vergi yüklemeyi, arzusu dışında bir şeyini almayı yasaklamış; haksız yere bir zimmîyi öldürenin cennetin kokusunu bile duyamayacağını bildirmiştir¹⁵

Hz. Peygamber sonrasında İslam Fetihleri genişlemiş, Şam, Mısır, Irak, Kudüs gibi Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgeler Müslümanların kontrolü altına girmiştir. Hülefa-i Raşidin dönemi olarak bilinen bu dönem de Müslümanlar, diğer din mensupları ile olan ilişkilerinde de Hz. Peygamberin uygulamalarını örnek alarak Kur'an hükmü gereğince cizye¹⁶ ödemek şartıyla haklarını güvence altına almışlardır. Hz. Ebu Bekir, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamberden aldıkları güvence belgelerine sadık kalmıştır.¹⁷ Hz. Ömer döneminde ise, Hz. Peygamberin Arap yarımadasında artık iki dinin bir arada olamayacağı hadisi üzerine, Yahudi ve Hristiyan gruplar bütün hakları korunarak yarımada dışında kendi seçtikleri bölgelere iskân edilmişlerdir. Yahudiler genel olarak Şam ve Eriha bölgelerine, Hristiyanlar da Şam ve Irak dolaylarına yerleşmişlerdir.¹⁸

Bu dönem de Şam, Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasındaki ordu tarafından fethedildiğinde, şehrin yerlisi olan Hristiyanlarla yapılan anlaşmalarda da Hz. Peygamberin uygulaması devam ettirilmiş, cizye ödeme yükümlülüğü getirilirken, kiliselerin yıkılmaması, korunması, can ve mal emniyetlerinin sağlanması gibi hususlar garanti altına alınmıştır.¹⁹ Halit b. Velit tarafından Kudüs fethedildiğinde, şehrin ileri gelenleri anahtarları ancak halifeye vereceklerini belirtmişler, bunun üzerine Kudüs'e gelerek şehri teslim alan Hz. Ömer, ödenecek vergi karşılığında can ve mal güvenliğinin garanti altında olduğunu belirtmiştir. Hz. Ömer'in Kudüs'e girişini Karen Armstrong, Holy War (Kutsal Savaş) isimli eserinde şöyle nakletmektedir; "Halife Ömer Kudüs'e beyaz bir devenin üzerinde girdi, yanında ise kentin Yunan yöneticisi Başrahip Sophronius vardı. Halife kendisinin öncelik-

15 Bkz. Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, 2006, Ankara, 716

16 Bkz. Tevbe Suresi,

17 Bkz. Muhammed Hamidullah, Vesâiku's-Siyâsiyye, Kahire, 1956, 157-158

18 Geniş bilgi için Bkz. İbn-i İshak, II/656-657; Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çev:Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul, 1992, V/620, Hamidullah, I/674, J.Speneer Trimmingham, Christianity Among The Arap's in Pre-Islamic Times, London, 1979, 307, Mustafa Baş, İslamın Doğuş Döneminde Hicaz Bölgesinde Yahudi ve Hristiyanlar, 1998, Ankara,

19 Bkz. Vesâik, s 374-375

le Tapınak Tepesine (yıkık olan Hz. Süleyman mabedinin yerine) götürülmesini rica etti ve Hz. Muhammed'in Gece Yolculuğu'nu (Mirac) yaptığı bu noktada eğildi ve dua etti. Başrahip bu sahneyi korku içinde izliyordu... "Son Günler" in artık yaklaştığını sanmıştı. Daha sonra Halife Ömer Hristiyan tapınaklarını görmek istedi ve tam Kutsal Mezar (Holy Sepulchre) Kilisesi'ne gittiğinde, namaz vakti geldi. Başrahip kendisini kibarca namazını bu kilisede kılmaya davet etti, ama Halife Ömer bu teklifi kibarca reddetti. Eğer bu kilisede namaz kılsa, sonra bazı Müslümanların bu olayı anıtlılaştırmak amacıyla buraya bir cami inşa etmek isteyebileceklerini, bunun ise Kutsal Mezar Kilisesi'nin yıkılması anlamına geleceğini izah etti. Bu nedenle Halife kiliseden çıkıp biraz daha ilerdeki bir noktada namazını kıldı; nitekim bugün tam bu noktada, Kutsal Mezar Kilisesi'nin tam karşısında Halife Ömer'in adına inşa edilmiş küçük bir cami bulunmaktadır."²⁰

Mehmet Akif Ersoy'un "Dicle'nin kenarında bir kurt kapsa koyunu- Gelir Adl-i İlahi Ömer'den sorar onu" mısralarıyla dile getirdiği Hz. Ömer'in adil uygulamaları diğer din mensupları için de geçerli olmuştur. Nitekim o, bu dünyaya veda etmek üzere olduğu anda bile, kendi emanetleri altında yaşayan gayrimüslimlerin haklarının korunması noktasına hassasiyetini şu sözleriyle dikkat çekmiştir: "Yerime gelecek olan halifeye, yapılan anlaşmalar ve konulan şartlar gereğince, Hz. Peygamber'in emrettiği üzere zımmîlerin bütün insani haklarının verilmesini, can ve mallarının güvenceleri için gerekirse şavaşın bile göze alınmasını, kendilerine güçlerinin üzerinde sorumluluklar yüklenilmemesini vasiyet ediyorum."²¹

Emevi Döneminden itibaren İslam Tarihini incelediğimizde, İslam'ın diğer dinlere ve din mensuplarına çok geniş müsamaha tanıdığı, İslam'la ilgili en sert eleştirileri yapanlara bile ancak yazılı olarak cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. Tarihi dönemi içinde Müslümanların bu uygulamaları dikkate alındığında, bugün bile insan haklarına saygılı olduğunu söyleyen çoğu devletin daha ilerisinde bir din ve fikir hürriyetini insanlara sağladığı görülür. Hristiyan din adamları ve bilginler Müslümanlarca el üzerinde tutulmuş, bunlara saraylarda görevler verilmiş, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde bu bilim adamlarından istifade edilmiştir. Almış oldukları eğitim ile kendilerini yetiştirmiş olan İslam alimleri, zaman zaman da halifeler ile bu bilim adamları arasında dini nitelikli tartışmalar yaşanmış, daha sonra bu tartışmalar kitap haline getirilmiştir. Verilen bu geniş müsamaha ile birlikte halktan gelen şikayetler üzerine kıyafet ve bazı kuralların hayata geçirilmesinde kısıtlamalara gidildiği de olmuştur. Bu kısıtlamalar beyaz elbise giymeleri ve zünnar bağlamaları, Müslümanlardan daha büyük binalar yapmamaları, çanlarının sesini ve kendi kitaplarının okunuşunu daha sessiz yapmaları, haç, putlar, domuzlar ve içki içişlerini Müslümanlara göstermemeleri gibi

20 Karen Armstrong, Holy War, London, 1988, 30-31

21 T.W. Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, (çev. Hasan Gündüzler), Ankara, 1982, 70

konularda getirilmiştir.²² Bu dini müsamahayı gözler önüne sermesi açısından bu tartışma ve tartışmacılara kısaca değinmekte yarar vardır.

İslâm'a en ciddi reddiye yazan ilk Hristiyan ilâhiyatçısı olarak bilinen Yuhanna ed-Dimeşkî (John of Damascus), uzun yıllar Emevî sarayında maliye görevlerini yürüten babasının ölümünden sonra, Halife Abdülmelik b. Mervan (684-705) ve oğlu Velid b. Abdülmelik (705-715) dönemlerinde babasının görevini üstlenmiştir. Saraydaki görevine son verilmesi üzerine Kudüs yakınındaki Saint Sabas Manastırı'na çekilmiştir. Yapmış olduğu görevi sebebiyle İslâm'ı ve Müslümanları iyi tanıyan Dimeşkî, bu dönemden sonra İslâm'a oldukça saldırgan tavırlar içine girmiştir. Yuhanna'nın Hristiyan doktrinine ait hazırlamış olduğu Bilginin Kaynağı (The Found of Knowledge) adlı eserinin bir bölümünü "Sapıklara Dair" (De Hearesibus) olarak isimlendirmiş ve bu bölümde İslam ve Müslümanlar hakkındaki mesnetsiz iddialarını dile getirmiştir.

Bu kitabında Dimeşki; İslam'ı "İsmailî Sapıklık" olarak isimlendirerek Hristiyanlığın sapık bir kolu kabul etmiştir. Hz. Peygamberi deccal olarak isimlendirmiş, onu Arius'çu bir rahiple dostluk kurarak Eski ve Yeni Ahit'ten aldığı yarım bilgilerle kendi mezhebini kurmuş olan yalancı bir peygamber olarak nitelemiştir. Hz. İsa ile ilgili Kur'an'da bilgi verilmesine rağmen, İslam ve Müslümanların onu kabul etmediklerini iddia etmiştir. Kur'an'ın verdiği bilgilerin doğru olmadığını, Hz. Peygamberin şahsi hayatıyla ilgili ayetlerin, onun yanlışlarını kapamak için uydurulduğu gibi birçok temelsiz iddialarda bulunmuştur.²³ Dimeşki'nin bu eseri Hristiyan aleminin İslam hakkında yazdıkları iddialara yıllarca kaynak oluşturmuştur. İslam Alimleri, Dimeşki'nin yazmış olduğu iddialara cevaplar yazmışlar, onu bir Hristiyan olarak kendi dinin savunduğu için suçlayarak cezalandırmamışlardır.

Yine karşılıklı ilişki ve birbirini dinleme noktasında Halife Mehdi ile Nesturi Patriği Timothy arasında geçen tartışmalar da dikkat çekicidir. Halife Mehdi ile Patrik Timothy zaman zaman sarayda Hristiyan ilahiyatı hakkında çeşitli konuları tartışmışlardır. Halife Mehdi'nin teslis anlayışı ile sorduğu bir soruyu, güneşi örnek vererek; 'Nasıl güneşten bahsedildiğinde onun ısısı ve ışığını ayrı bir varlık saymıyorsak teslis de böyledir, Tanrı, onun kelamı ve ruhu bir varlıktır' şeklinde açıklamıştır.²⁴ Hz. Peygamberle ilgili görüşlerini sorması üzerine de, onun peygamberlerin yolundan yürüdüğünü, putperestlikle ve çok tanrıcılıkla mücadele ettiğini, insanları iyiye ve doğruya yönelttiğini ifade etmiştir.²⁵ Halife ile Patrik

22 Bkz. İbrahim Kaplan, Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, 90

23 Bkz. Kaplan, 113-114

24 <http://www.ctlibrary.com/ch/2007/issue94/14.32.html>

25 <http://www.bismikaallahuma.org/archives/2005/a-medieval-christian-patriarch-on-prophet-muhammad/>

arasında iki oturum olarak devam eden bu tartışmada, Allah kavramı, Allah'ın oğul edinip edinmediği, Mesih'in ilahlığı, İsa'nın doğumu, İsa'nın bazı sözlerinin açıklığa kavuşturulması, teslis, paraklit, tahrif ve tebdil, Hristiyanların nazarında Kur'an, haç önünde ibadet, İsa'nın öldürülmesi, asılması ve göğe yükselmesi gibi konular dile getirilmiştir.²⁶

Bu dönemlerde geçen önemli bir tartışma da Hristiyan Alimlerinden Theodora Ebû Kurrâ ile dönemin ileri gelen Müslüman âlimleri arasında Bağdat'ta Abbasi Halifesi Me'mun'un huzurunda, muhtemelen 824 yılında yapılan tartışmadır. Halife Me'mun'un huzurunda oldukça özgür bir ortamda gerçekleşen ve birkaç gün sürdüğü anlaşılan bu tartışmada Ebû Kurrâ'nın Müslüman Alimlerin sorularını cevaplandırırken bazen kolayca cevap bulduğu, cevap vermekte zorlandığı rivayet edilmiştir. Yapılan bu tartışmalar diğer tartışmalarda olduğu gibi teslis, Hz. İsa, sünnet, çarmıh gibi konular etrafında dönmüştür. Ebû Kurrâ, çok zorlandığı tartışmalar esnasında Kur'an'dan yanlış alıntılar yaptığı ve ayetleri yanlış yorumladığı gerekçesiyle sert tepkilere de maruz kalmış, bu sert tepkilerden Halife'nin müdahalesiyle kurtulabilmiştir.²⁷

Tartışma geleneği ile söze girmişken 12 Eylül 2006 yılında Papa XVI. Benedikt'in Almanya'da öğretim üyesi olarak görev yaptığı Regensburg Üniversitesinde "İman, Akıl ve Üniversite" konulu konuşmasının kaynağı da, Müslümanların dinlerini ciddi bir hoşgörü içinde tartışabildiklerinin en güzel örneğidir. Papa, bu konuşmasında Bizans İmparatoru Manuel II. Palaiologos'un, muhtemelen 1391 yılında kültürlü bir Acem Bilgin ile Ankara'daki bir kış kampında Hristiyanlık, İslâm ve her ikisinin gerçekliği üzerine yaptığı tartışmalardan alıntı yaparak, İmparatorun tartışma esnasında karşısındaki bilgin; 'Muhammed'in getirdiği yeni şeyleri bana göster bakalım! Bunu yaptığında, va'z ettiği inancı kılıçla yaymayı buyurması gibi yalnızca kötü ve insanlık dışı şeyler göreceksin.' sözünü dile getirmişti.²⁸

Tartışmanın yapıldığı dönem Yıldırım Beyazid Dönemidir. Kayseri ve Sivas bölgesinde egemen olan Kadı Burhaneddin Ahmed Devletine açılan savaşa Bizans'la yapılan anlaşma üzerine destek vermek üzere II. Manuel Palaiologos askerleri ile katılmıştır. Askerin kışı Ankara'da geçirmek üzere bekledikleri dönemde İmparator, misafiri olarak kaldığı evin sahibi Acem Bilgin dediği, tarihçilerin Hacı Bayram Veli olduğunu ileri sürdükleri kişi ile halkın önünde yedi gün yedi gece devam eden bir tartışma yapmıştır. Hararetili geçen bu oturumların son gününde tartışmalar daha da sertleşmiş, imparator yukarıda Papa'nın da alıntı yaptığı soruyu sormuştur. İyiye bakıldığında İmparator, 1391 yılında Osmanlı Devletinin idaresi altında yasal bir asker olduğu hâlde, Ankara'da Müslüman bir topluluğun huzurunda Hacı Bay-

26 Kaplan, 100

27 Bkz. Kaplan, 102

28 Bkz. 13 Eylül 2006 tarihi ve sonrası gazete haberleri.

ram Veli gibi bir zatla tartışabilmiş, olumsuz hiçbir tepki almadan sorularına ilmi cevaplar alabilmişse bu Papa'nın kendi kendini yalanlaması demek olur. Aslında Papa farkında olmadan yaptığı alıntı ile o çağda Anadolu'da İslâm hoşgörüsü ve inanç özgürlüğünün bir altın sayfasını bugün bir kez daha gözler önüne sermiştir.

29

Birlikte yaşama kültürünün en önemli göstergelerinden biri de bu günkü İspanya'da 700 yıldan fazla hüküm sürmüş, daha sonra önce iç çekişmeler, sonrada birleşik İspanya Krallıkları saldırıları karşılığında tarihe gömülmüş olan Endülüs Emevi Devletidir. Bilindiği gibi Hristiyan topraklarındaki Yahudiler, Hz. İsa'nın katili olarak görüldüklerinden Ortaçağ Avrupa'sında hiçbir zaman rahat yüzü görememişlerdir. İspanya'da Vizigotlar Dönemi sonlarına doğru dinî hakları ve malları ellerinden alınarak köle durumuna düşmüşlerdir. İslam Ordularının Endülüs'e girmelerinden sonra hayatlarını rahatça yaşama imkanı bulmuşlardır. Endülüs'te Yahudilerin, Hristiyanlar gibi kendilerine ait bazı köy veya kasabaları bulunmaktaydı. Bazı şehirlerde nüfusça kalabalık grubu oluşturmuşlardır. İspanyanın Müslümanların idaresine girmesinden sonra dinî hayatları konusunda tamamen özgür bırakılmışlar, havrâlarına dokunulmamıştır. Kendi iç problemleri cemaat liderleri tarafından halledilmekteydi. Kendi haklarının takibi için devlet nezdinde temsilci bulundurma imtiyazı tanınan Yahudilerin çoğunlukta bulunduğu kasabalarda Müslümanlar idarî işlere karışmamışlar, onlara özerk bir yönetim hakkı tanımışlardır. Onlar kendilerine tanınan imtiyazlarla devletin çeşitli kademelerinde ve oluşturulan medreselerde görev almışlar, Endülüste oluşturulan kültürel gelişmenin zirveye taşınmasında önemli bir rol oynamışlardır. Yahudilerden olduğu gibi Hristiyanlardan da çok kimse devlet kademesinde ve yönetimde görev almışlar, vezirlik rütbesinde görev yapmışlardır. İnsanlara verilen değer, dinlerine göre değil, becerilerine göre olmuştur.

Hız. Muhammed'in öğretileriyle şekillenmiş olan İslam-Gayrimüslimler Hukuku, Endülüs tarihi boyunca da hoşgörü ruhunun benimsenmesiyle olumlu bir tarzda sürmüştür. Endülüs'te Müslümanların hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin ibâdethâneleri açık kalmış, insanlara zorlama yapılmamıştır. Kiliselerde güzel yiyecek ve içecekler ikram edildiği için Müslümanlardan oralarda geceleleyenler olmuştur. Karşılaşılan sıkıntılar üzerine ilâhî yardıma ulaşabilmek için Müslümanlardan kiliseleri, Hristiyanlardan da câmi ve evliya türbelerini ziyaret edenler olmuştur. Hristiyan ve Yahudiler, Müslüman âdetlerine saygı davranmışlar, domuz eti yememişler, bazen çocuklarını sünnet ettirmişler, onlara Müslüman isimleri vermişlerdir. Bazen de Müslümanlar, Hristiyanların kullandığı lakapları kullanabilmişlerdir.

29 Gen. Bil. İç. Bkz. Mehmet Görmez, Hacı Bayram Veli, II.. Manuel Palaologos Ve Papa XVI. Benedikt'in Konuşmasının Tarihi Ve İlmi Değeri Üzerine, Diyanet Aylık Dergi, Ekim 2006, 5-8

Karşılıklı tolerans ve insan haklarının zirvede olduğu Endülüs uygulamaları döneminde bazı Hristiyan devletleri tarafından da örnek alınmıştır. Tulaytula'yı Müslümanlardan geri alan VI.Alfonso, şehirde yaşamakta olan Müslümanların dinî hayat ve değerlerine dokunmamıştır. Bundan memnun olmayan Katolik Kilisesinin din adamları, kralın şehirden ayrıldığı bir dönemde kraliçeyi de ikna ederek şehrin ulu camisini kiliseye çevirmişlerdir. Kral Alfonso, şehre döndüğünde durumu öğrenip bu suçu işleyenleri yakarak cezalandırmaya karar vermiş, ancak şehir Müslümanları araya girerek onu bu tutumundan vazgeçirmişlerdir.³⁰

26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Meydan Savaşı ile Anadolu'nun kapılarının Türklere açılması, milletimize 1000 yıldan daha fazla bir süre farklı din, dil, inanış ve kültürle bir arada yaşama imkanını sağlamıştır. Daha önce yaşadığı ve devlet kurduğu bölgelerde bütün inançlara baskı uygulamaksızın saygı gösteren atalarımız, baskı altında olan dini grupları da korumaları altına almışlardır. Farklı inançlara sağlanan bu adil yönetim anlayışı sebebiyle Anadolu topraklarına ilk girildiği dönemlerde Bizanslıların baskı ve zulümlerine maruz kalan Ermeni ve Süryanilerin, Türk hakimiyetini arzuladıklarını kaynaklar bildirmiştir.³¹ Nitekim Batılı kaynaklarda da Anadolu Hristiyanlarının Türkiye Selçukluları devrinde Bizans dönemine göre daha mutlu bir yaşayışa, daha geniş bir din özgürlüğüne sahip oldukları belirtilmektedir.

Bizans İmparatorluğunun sıkı bir şekilde takip ettiği Ortodoks Hristiyanlığı kabul ettirerek, yönetimi altındakileri Rumlaştırma siyaseti ve İmparator Heraklius'un bütün inanç esaslarını "Monotheisme" adı ile yeni bir mezhepte birleştirme teşebbüsü sebebiyle bütün yakın-doğu Hristiyanları Müslüman ordularını neredeyse, bir kurtarıcı olarak karşılamışlardır. Bizans'ın zulüm ve baskı politikasından şikâyetçi olan Hristiyan gruplar, aynı şekilde Selçuklu Türklerini de bir kurtarıcı gibi algılamışlardır.³² Süryani tarihçisi Patrik Mihael'in; "Hristiyanlara ait memleketlerin çoğunu alan Türkler, mukaddes sırlar(teslis)a dair bir fikre sahip olmadıkları ve Hristiyanlığı bir hata saydıkları için dini akideler (Hristiyanlık) hakkında bilgi edinmek lüzumunu duymuyor; şerir ve sapık Rumların yaptığına aksine kimsenin dinine ve inancına karışmıyor; hiç bir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı"³³ ifadesiyle bu olguyu dile getirmiştir. Bir başka Hristiyan Bizans Tarihçisi Türklerin uygulamaları ile ilgili mukayese yaparken 1204 yılındaki Haçlı Seferinde İstanbul'da yapılanları anlattıktan sonra: "Müslüman Türkler hiç olmazsa kadınlara tecâvüz etmiyorlardı... Ahâliyi sefaletle uğratmıyorlardı. Onları sokak ortasında anadan doğma soymuyorlar, açlık ve ateşle yok etmiyorlardı... Buna rağmen Tanrı'nın adını duyunca istavroz çıkaran ve dinimizi paylaştan Hı-

30 Gen. Bil. İç. Bkz. <http://www.endulus.net/enduluskultur/sosyalhayat.htm>

31 Abdurrahman KÜÇÜK, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara, 1997, 81.

32 Mehmet Şeker, Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi, WebKütüphanesi, 4 <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp>

33 Osman TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul 2005, 359

ristiyan uluslar, işte bize bu muâmeleyi yaptılar!” diyerek savaş esnasında yapılan uygulamayı itiraf etmektedir.³⁴

Selçuklular döneminden başlayarak Anadolu Selçukluları döneminde de devam eden devlet-gayrimüslim ilişkilerinde İslam’ın çizdiği adalet ilkesi ana esas olmuştur. Melikşah döneminde gayrimüslimlere verilen imtiyazlar onu Hristiyanları gözünde farklı bir yere taşımıştır. Ermeni Tarihçilerinden Urfalı Mateos, kendi dindaşı Urfa Hâkimi Filaritos’u zülüm ve baskıları ile anarken Selçuklu Sultanı Melik Şah’ı şu satırlarla anlatır; “Dünyanın Hakimi Melik Şah sayısız askerlerden oluşan ordusuyla Romalıların memleketini (Anadolu’yu) fethetmişti. Kalbi, Hristiyanlara karşı şefkâtle dolu idi. O, geçtiği memleketin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç bir muharebe yapmadan birçok eyâlet ve şehirlere hâkim oldu.”³⁵ Önce Bizanslılardan, sonra da Filaritos’un zulûmlerinden şikayetçi olan Antakya Ermeni ve Süryânî halkının şehri fetheden Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile ilgili; “Askerlerine ve tebâsına çok iyi muâmele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağladı. Antakya Hristiyanlarının diğer komşu hükümdarları değil de onu davet etmeleri, adaletin çok yaygın oluşunun sonucuydu.” sözlerini Hristiyan tarihçiler kaydetmiştir.³⁶

Sağlanan bu adil anlayış ile birlikte, insanlar arasında din ayırımı olmaksızın sevinç gösterileri ve duyguların paylaşımında da birçok ortak şeyler yaşanmaya başlamıştır. Alâeddin Keykûbâd Harzemşah Devleti ile olan Yass-ı Çimen (1230) zaferinden dönüşünde; Kayseri’ye yaklaşıncâ Müslümanlar âlim ve şeyhleri, Hristiyanlar da papazları ile kendisini karşılamaya çıkmışlardır. Müslümanların kutlamalarına katılmayıp geri duran ve bir tepe üzerine çıkıp karşılamayı seyreden Hristiyanları gören hükümdar, onların arasına girmiş, törenlerinde çan çalmalarına ve ilâhilerle şarkılar söylemelerine izin vermiştir.³⁷ Antakya Fethinden sonra Süryanilerin Kutalmışoğlu Süleyman’dan bir ferman alarak Antakya’da Meryem ve Saint George kilisesini inşa ettiklerini Süryani Tarihçileri bildirmektedir.³⁸

Selçuklu Türklerinin Anadolu’da Hristiyan olan halk ile ortak özelliklerinden biri de ziyaret yerleri olmuştur. Anadolu’daki ziyaret yerlerinden bazıları Hristiyanlarca da, Müslümanlarca da kutsal sayılan ve her iki toplumun birlikte gidip ziyaret ettikleri yerler olmuştur. Bu durum iki ayrı dine bağlı insanların birbirleri ile ilişkilerinin gelişmesine ve aralarında da dostluklar oluşmasına yol açmıştır. Anadolu’ya gelerek önceden yerleşmiş ve Hristiyanlar ile de çok iyi ilişkiler kurmuş birçok Türkmen şeyhinin mezar ve türbeleri birer ziyaret yeri olmuştur. Devletin gösterdiği müsamaha ve hoşgörü sayesinde bazen Hristiyan halk da, bu türbeleri ziyaret ederek onun maneviyatından istifade etmeye çalış-

34 Anadolu’da Bir arada Yaşama Tecrübesi, 4

35 Türk cihan Hakimiyeti, 361

36 Anadolu’da Bir arada Yaşama Tecrübesi, 4

37 Türk Cihan Hakimiyeti, 372

38 Anadolu’da Bir arada Yaşama Tecrübesi, 4

mıştır. Bunun aksi olarak Müslümanların da Hristiyan azizlerine ait kilise ve manastırları ziyaret ettikleri, buralarla ilgili İslami motifler ürettikleri görülmüştür.

Örnek olarak, Aksaray yakınlarındaki Obruk'da bulunan mağaralarda bir takım heykeller ve mumyalanmış cesetlerle birlikte bir kilise, bir de cami bulunan yer, müslim-gayrimüslim pek çok kimse tarafından ziyaret edilmiştir. Müslümanlar bu cesetleri Hz. Ömer devrinde şehit olan mücâhitler olarak görmüşler, ziyaret ederek camide namaz kılmışlardır. Hristiyanlar da kendi azizleri olarak kabul ettikleri bu cesetleri görmeye gelerek kilisede ayinler ve dualar yapmışlardır. Kayseri'de Muhammed el-Haneî (81/700)'ye nisbet edilen bir hapisane ile Battal Gâzî Câmii ve Hâkim Balınas Hamamı Selçuklu devrinde herkesin müşterek ziyaret ettiği yerlerdendi. Sivrihisar'da Comnenus Kilise'si halk tarafından hayvan hastalıklarının iyileşmesine faydası olduğu inancı ile müştereken ziyaret edilen bir yer haline gelmişti.³⁹ Bugün de Anadolu'da ortak ziyaret edilen bir çok mekan bulunmaktadır. İstanbul Büyükkada'daki Aya Yorgi tepesi, Hristiyanlarca da Müslümanlarca da Hristiyan geleneğine göre ziyaret edilmektedir.⁴⁰ Konya'nın Silile nahiyesinde bulunan hem Müslümanlar, hem de Hristiyanlar tarafından ortak ziyaret edilmiş olan manastır ile ilgili "Mevlânâ Celalettin Rumi'nin bir gün buraya gelerek manastırın suyunun çıktığı mağara (Ayazma)nın dibine indiği, burada soğuk su içinde yedi gün yedi gece kalarak keramet gösterdiği rivayeti dikkat çekicidir.⁴¹ Osmanlılardan önce müritleri ile Rumeli'ye geçerek orada oralarda İslam'ı yaymış olan Sarı Saltuk, Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından ortak kabul edilip sevilen bir şahsiyettir. Osmanlı devrinde de kerametleri anlatılan ve evliyadan sayılan Sarı Saltuk hakkında sorulan fetva üzerine Ebu's Suud Efendi, "riyazette merteye almış bir keşiş" olduğunu söylemiştir.⁴²

Selçukluların devamı olan Osmanlılar döneminde de gayrimüslimlere olan hoşgörü ve tolerans devam etmiştir. Kuruluş devresinden itibaren Osmanlı Beylerinin sergilediği adalet ve dini müsamaha Rumlar ve yavaş yavaş topraklarına hakim olan Türkler arasında dostluk oluşturmuş, iyi ilişkiler geliştirmeye başlatmıştır. Hristiyan Asıllı Köse Mihâl, Osmanlılarla dostluğunu geliştirmiş, İslam'ı kabul ederek Gazi Mihâl olmuştur. Bursa Fethinde şehrin teslim sebebini soran Orhan Gazi, yöneticilerden; "Sizin devletinizin günden güne yükseldiğini ve bizim devrimizin geçtiğini anladık; Babanızın idaresine geçen köylülerin memnun kalıp bir daha bizi anmadıklarını gördük ve biz bu rahatlığa heves ettik" cevabını almıştır. Yine Göynük ve Taraklı Yenicesi fethedildiğinde ahali Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Bey'in adaletinden övgüyle bahsederek, keşke bize eski zamanlarda bey olaydı diye iç geçirmişler, bu adalet sebebiyle birçok köyün Müslüman

39 Gen. Bil. İç. Bkz. Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi, 4

40 <http://www.istanbul.edu.tr/iletim/76/haberler/yasam5.htm>

41 Ahmed Eflâkî, Menâkibu'l-Ârifin (Çev. Tahsin Yazıcı), 1988, Ankara, I/308

42 Bkz. Türk Cihan Hakimiyeti, 411-412

olduğunu zikretmişlerdir.⁴³ Böyle toplu Müslüman olmaya bir örnekte Selçuklu tarihinden aktarılmaktadır. II. Haçlı Seferi sırasında Selçuklu Sultanı Mes'ud, Bizans, Alman ve Fransa İmparatorları idaresindeki orduları yenmiş, kaçanların Antalya bölgesinde takibi sırasında Rumların Fransa askerlerine hile ile ihanetlerini görmüştür. Rumlar, bir kısmı yaralı, açlık, hastalık ve yoksulluk içindeki bu askerlerden ellerindeki paraları tehdit ve hile ile almışlar, bir kısmını öldürmüşler, bir kısmını da hasta ve aç olarak ölüme terk etmişlerdir. Bunu gören Selçuklu Türkleri birkaç gün önce savaştıkları bu askerleri himayelerine almışlar, açları doyurmuşlar ve hastaları tedavi etmişlerdir. Rumların onlardan zorla aldıkları gümüşleri geri satın alarak fakir haçlılara dağıtmışlardır. Seferle katılarak bu olayı anlatan Fransız tarihçi Odon de Deuil; "Dindaşları Rumların zulmünden kaçarak Müslümanların nezdinde emniyet, himaye ve merhamet arayan Haçlılardan üç binden fazla gencin Türklere katıldığı söyleniyor. Ah merhamet!.. Sen her türlü ihanetten daha zalimsin!.. Müslümanlar onlara ekmek verdiler; fakat dinlerini satın aldılar. Bununla birlikte Türkler, bu iyiliklerine karşılık hiç birini din değiştirmeye zorlamadılar" sözleri ile ifade etmektedir.⁴⁴ Haçlı seferlerinde yaşadıkları acı tecrübeler sebebiyle, İstanbul Sultan Mehmet tarafından kuşatıldığında Ortodoks din adamları ve halk Vatikan tarafından gönderilen desteği istememiş, "İstanbul'da kardinal külâhı görmektense, Osmanlı sarığı görmeyi yeğleriz" diyerek Osmanlı'nın kendilerine zarar vermeyeceğini ima etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren gayri Müslimlere olan bu hoşgörüsü İstanbul'un fethi ile zirve noktaya çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmet şehri fethettikten sonra Ayasofya'ya gelerek şükür secdesi yapmış, secdeden doğrulunca kilisede korku ile bekleyen ve sonlarının ne olacağını düşünen yeli halkın evlerine dönmesini istemiştir. Yayınladığı bir duyuru ile savaşın bittiğini, herkesin can, mal ve namusunun emniyet altına alındığını bildirerek normal hayatın devam ettiğini, iş sahiplerinin iş ve sanatlarının başına dönmelerini emretmiştir.⁴⁵

Fatih gayrimüslimlere geniş imtiyazlar tanımış, Bursa'da varlığını devam ettiren Ermeni Kilisesi ile Yahudi Hahambaşılığı İstanbul'da Rumlarla birlikte yeniden teşkilatlandırmıştır. Ortodoks Rumların II. Anastasios'un istifası ile boşalan Patriklik seçimlerini yapmalarını ve teşkilatlanmalarını istemiş, Patrik olarak seçilen Gennadios'u kabul etmiştir.⁴⁶ Patrik'e Millet başı unvanı vererek patrikhaneyi Bizans dönemindeki gücünün üzerine çıkarmıştır.⁴⁷ Ayasofya'nın fetih alameti olarak camiye çevrilmesinin üzerine patrikhaneye bugünkü Fatih

43 Gen.Bil. İç. Bkz. Türk Cihan Hakimiyeti, 407

44 Bkz. Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi, 4

45 Bkz. M. Süreyya ŞAHİN, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul, 1996, 50.

46 ŞAHİN, 52; Adnan SOFUOĞLU, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul, 1996, 14.

47 Bkz. ŞAHİN, 59, 60.

Camii'nin bulunduğu yerdeki Havâriyyûn Kilisesi'ni tahsis etmiştir.⁴⁸ Patrik ve Patrikhanenin konumunu da yayınladığı bir fermanla desteklemiştir. "Kimse Patrik'e tahakküm etmesin, kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin, kendisi ve maiyetinde bulunan papazlar her türlü hizmetlerden müebbeden muaf olsun, kiliseleri, camiye tahvil edilmeyecektir. İzdivaç ve defin işleri sair adet işleri Rum kilise ve âdetlerine göre eskisi gibi yapılacaktır." ibarelerini içeren bu ferman, patriğin dini hizmetlerini yerine getirmesi şartıyla tahta çıkan her yeni padişah tarafından da yenilenmiştir.⁴⁹ Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen bu imtiyazlara diğer sultanlar döneminde de kısıtlama getirilmemiş, 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı ile daha da genişletilmiştir.⁵⁰

Selçuklu ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti de Yahudilere yakınlık göstermiştir. Yahudilerle yakın temas Bursa fethinden sonra başlamıştır. Bağlı bulundukları Hristiyanı idaresinde zulüm ve korku altında yaşayan bu insanlar, fetihten sonra Bursa'yı terk etmişler, daha sonra Türkler'in adalet ve hoşgörüsünü görünce geri dönmüşlerdir. Asıl Yahudi topluluğu ile tanışma ise Edirne'nin fethi gerçekleşmiş, Osmanlıların Balkanlarda genişlemesi ile birlikte Edirne, Trakya Yahudilerinin; Selanik ise Makedonya Yahudilerinin dini ve ticari merkezi durumuna gelmiştir.⁵¹ Fatih döneminden itibaren Yahudilerin hayatında yeni bir dönem başlatılmış ve dini hayatta düzenlemeler yapılmıştır. Bizans döneminde Hahambaşı olan Moşe Kapsali Yahudilerin dini ve sosyal işlerinde yetkili kılınarak cemaatin tek elden yönetimi sağlanmıştır.⁵² Dini inançlarını yaşama konusunda her türlü kolaylık sağlanmış, yöneticilerini kendileri seçmişler, dini gün ve ayinlerini eksiksiz olarak icra etmişlerdir.

Osmanlı Devletinde Yahudilerle ilgili en önemli dönemlerden biri Endülüs'ün son şehri olan Granada'nın düşmesinden sonra başlamıştır. İspanya Kralı Ferdinand ve Katolik Engizisyon baskısından kaçan 200.000 Yahudi İspanya'yı terk etmiştir. İspanya'dan sürgün edilen bu Yahudilere Osmanlı kucak açmış ve İstanbul, Edirne ve özellikle de Selanik'e yerleştirilmiştir. Aynı sonuçla karşı karşıya kalan Sicilya Yahudileri de yaşadıkları topraklarından sürülmüş, bunlar da Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir.⁵³ Yahudilerin Osmanlı idaresinde gördükleri yakın ilgi ve samimiyeti Yahudi tarihçisi Avram Galanti şu şekilde dile getirmiştir; "Türklerin gelişi bir sülalenin değişmesi değil, Yahudiler için bir durum değişmesiydi. Yahudiler, zulmetten nura, esaretten hürriyete kavuşmuşlardır. Yahudiler, Türklere yalnız galip ve toprağın efendisi nazarıyla

48 Bkz. ŞAHİN, 57-59.

49 A. SOFUOĞLU, 15.

50 Bkz. ŞAHİN, 76.

51 Bkz. Abdurrahman KÜÇÜK, Dönemler Tarihi, Ankara, 1992, 70-71

52 A. Hikmet EROĞLU, Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, Ankara, 1997, 108

53 Bkz. EROĞLU, 118-119.

değil, kendi dinleriyle yakınlığı olan kardeş nazarıyla bakmışlardır.⁵⁴ Yahudiler, Osmanlı Devleti içinde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır. Sarayda doktor, sermayedar ve bankacı gibi özelliklerle nüfuz elde etmişlerdir.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde belki de dini müsamaha ve hoşgöründen en fazla pay alan grup Ermeniler olmuşlardır. Bizans tarafından yıllarca heretic kabul edildikleri için baskı altında tutulan Ermeniler, Türklerin hakimiyeti ile rahat bir ortama kavuşmuşlardır. Bursa Fethi Ermeniler içinde bir dönüm noktası olmuştur. Orhan Gazi fetihten sonra Kütahya'da yerleşmiş olan Ermenileri dini liderleri ile Bursa'ya getirmiştir. İstanbul'un Fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Bursa Metropolitisi Piskopos Hovakim'i İstanbul'a getirerek burada bir Ermeni Patrikliği kurmuştur. Kurulan bu patrikliğe Süryanileri, Kiptileri, Gürcüleri, Kaldelileri ve Habeşlileri liderleriyle birlikte bağlayarak nüfuzunu da artırmıştır.⁵⁶ Bu dönemden itibaren Ermeniler rahat ve sakin bir hayat sürmüşler, artık dini ve sosyal durumlarına müdahale edilmemiştir. Kendi mahkemelerini ve hapishanelerini kurmuşlar, askerlikten de muaf tutulmuşlardır. Ticaret ve sanayi ile meşgul olmuşlar, eğitim ve öğretime ağırlık vermişler, bu sayede sarayda önemli görevler üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devleti bu grupların dışında kalan ve cemaat teşkil eden diğer mezhep ve din mensuplarına da aynı hakları tanımıştır. Galata'da yerleşmiş bulunan Katolik Cenevizlilere de bir ahitname verilmiş, bu ahitname ile din ve vicdan özgürlüğü ile dini inançlarının gereklerini yerine getirme hakkına sahip oldukları, dini ve sosyal işlerine bakacak bir teşkilat kurmaları ve kendilerine "cemaat vekili" seçme hakkı tanınmıştır.⁵⁷

Osmanlı Devletinin sağladığı imtiyazlar sayesinde, Süryaniler, Nesturiler, Keldaniler, Sabiler, Yezidiler günümüze kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Azınlıklara tanınmış olan haklar, 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile daha ileri derecelere taşınmış, Osmanlı Millet Sistemi içinde 'zımmi' statüsünde varlıklarını sürdüren gayrimüslimler, bu fermanla kişilik hakları, vergi ve ceza gibi konularda Müslüman Osmanlı vatandaşlarıyla eşit duruma gelmişlerdir. Daha sonra Batılı Devletlerin Hristiyanlara yeni haklar tanınması, kilise onarım ve yapımına izin verilmesi, mezhep değiştirme yasağının kaldırılması talepleri üzerine, 1856 tarihinde Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Islahat Fermanı Müslümanlarla gayrimüslimler arasında hemen her konuda eşitlik vermiş, gayrimüslimlerin dini olmayan konularının karma, ya da sivil meclisler tarafından yürütülmesine imkân sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Rum Ortodoks, Ermeni ve Süryani Patrikhaneleri ile Musevi Hahambaşılığı'na birer talimatname göndererek Tanzimat ve Islahat

54 Bkz. Dönemler Tarihi, 71.

55 Bkz. Osman TURAN, 534.

56 Ermeni Kilisesi, 86.

57 İlknur Polat HAYDAROĞLU, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara, 1990, 5.

Fermanları'nın getirdiği düzenlemeleri yapacak komisyonlar kurmalarını istemiş, bu talep üzerine 19. yüzyılın ortalarından Cumhuriyet dönemine kadar uzanan azınlık cemaatlerinin nasıl yönetileceğini belirleyen nizamnameler hazırlanmıştır.⁵⁸

Bu dönemden itibaren oluşturulan Meclislerde gayrimüslim vekiller görev almıştır. Türk-Rus savaşı sürerken dış politikanın tartışıldığı meclisin üçte birini, II Abdulhamit tarafından dağıtılmadan önce gayrimüslim üyeler oluşturmuştur. 19'uncu yüzyıl için bakıldığında bu çok ileri bir uygulamadır. Bu dönemde hiçbir ülkede hakim dinin dışındakilere bu kadar yüksek bir temsil hakkı verilmemiştir. Savaş zamanındaki olumsuz rolleri sebebiyle dağıtılan bu meclise rağmen Ayan Meclisi, yani Senato varlığını devam ettirmiştir. Burada da meclisteki sayıya yakın olarak temsil edilen gayrimüslim üyeler ölünceye kadar görevlerine devam etmişlerdir.⁵⁹

Devletine bağlı ve sadık gayrimüslimler, yıllarca bir arada yaşadıkları insanların en zor zamanlarında, onlarla birlikte üzerinde yaşadıkları vatanın savunmasına da koşmuşlardır. Hahambaşı Moşe Levi, Nisan 1893'te ruhani meclis üyelerine gönderdiği mektubunda İspanya'dan beri Osmanlıların Yahudilere sağladığı haklara değinerek; "Bizim vatan hizmetlerimizin, hakiki Türkler gibi aziz vatanımızın ordusunda hizmet demek olduğunu düşünüyorum. Bunu yapmakla sadakatimizin hislerini gösterebiliriz." demiştir. 3 Temmuz 1909'da Meclis-i Mebusan'da da bazı gayrimüslim vekiller askerlik konusunu gündeme getirerek; "Biz de Osmanlı isek, o halde neden bu vatan için ölmüyoruz, neden bu ulvi şereften mahrum kalalım" şeklinde hissiyatlarını ortaya koymuşlardır. 93 Osmanlı-Rus Savaşı olarak bilinen savaştaki gönüllü 12 taburdan bir tanesini gayrimüslimler oluşturmuştur. Bu tabur, bir yüzü Osmanlı bayrağı diğer yüzü de, haçlı olan bayrakla bando eşliğinde İstanbul sokaklarında gezmiş, daha sonra da çıkan isyanı bastırmak için Sırbistan'a gönderilmişlerdir.⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı esnasında 3 Nisan 1914 ile 3 Nisan 1917 tarihleri arasında cephede vatani görevini yaparken 'şehit' düşen tıbbiye mensuplarının listesinde, Müslümanların yanında Ermeni, Yahudi, Rum isimleri de yer almıştır. Şişli'deki Fransız Lape Hastanesi'nde Prof. Dr. Mahzar Osman tarafından okunan bu liste dikkat çekicidir; 'Aziz meslektaşlarım ve muhterem efendiler! ...Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi İstatistik Şubesi'nin gönderdiği listeyi derin bir üzüntüyle tekrar okuyorum. Şehitlerin aziz hatıraları için ayağa kalmanızı rica ederim: Binbaşı Abdurrahman Efendi, Mükellef Yüzbaşı Abürrezak Efendi, Tabip Aron

58 <http://www.istanbulazinliklari.org/SAYFA.ASP?T=3>

59 Bkz. İlber Ortaylı, Anayasa tarihimizin iki dönüm noktası, <http://groups.yahoo.com/group/kirk-ambar/message/3304>

60 Bkz. Mehmet Gündem, İmparatorluğun Öteki Çocukları Gayrimüslim Vatan Şehitleri- 2 <http://www.milliyet.com.tr/2005/03/02/guncel/axgun02.html>

Efendi, Yüzbaşı Avram Efendi, Mükellef Yüzbaşı Anastas Efendi...⁶¹. Genelkurmay Başkanlığı “Şehitlerimiz” isimli 6 ciltlik kitap yayınlıyarak bu isimleri tek tek saymıştır. Çanakkale’de de bu isimlerin bir kısmı yan yana yatmaktadır. Bunlardan en etkileyici olanı her halde Alay Tabibi olan Yüzbaşı Dimitroyati’nin, omuz omuza savaştığı Ali Çavuş’a söylediği sözlerdir. Savaşın ölüm-kalım günlerinde vurulan ve yarasının ölümcül olduğunu fark eden Yüzbaşı Dimitroyati yanındaki Ali Çavuş’a kendisi ile ilgili şu vasiyette bulunmuştur; “Bak Ali Çavuş, öldüğümde gâvur-mavur deyip başka yere gömmeye kalkmasınlar. Sakın, beni sizlerden ayırmalarına müsaade etmeyin.”⁶²

Sonuç olarak insanlara yaptığı davette öğretilerini bütün açıklığı ile ortaya koyan İslam, muhatap aldığı dinler ile ilişkilerinde hep iyi muameleyi esas alan bir yaklaşım tarzı içerisinde olmuştur. İslam’ı din olarak benimsemiş olan devletler ve milletler de, özet olarak anlatıldığı gibi tarihleri boyunca diğer din mensuplarına, birer emanet ve güvence sağlanmış varlıklar olarak bakmışlardır. Onların haklarına yapılacak ihlali, hem dünyevi hem de uhrevi sorumluluk saymışlardır. Onlara baskı uygulamamışlar, asimile etmemişler, etnik ve kültürel soykırım uygulamamışlardır. Dünyanın en güçlü devleti oldukları dönemde, onların dinlerine, inançlarına, kimliklerine, dillerine ve kültürlerine en ufak bir müdahalede bulunmamışlardır. Yüzyıllarca sürdürülen bu beraberlikle, 1700’li yıllardan itibaren Afrika ve Amerika kıtalarına giden sömürgeci ülkeler ile karşılaştırıldığında, bugün bile Batı Ülkelerinin ulaşamadığı bir hoş görü ve sevgi iklimini sağlamışlardır.

Kaynakça

- Hürriyet, Milliyet, Yeni Şafak, Akşam, 13-15 Eylül 2006
- A. Hikmet EROĞLU, Osmanlı Devleti’nde Yahudiler, Ankara, 1997, 108
- Abdurrahman KÜÇÜK, Dönmeler Tarihi, Ankara, 1992, 70-71
- Abdurrahman KÜÇÜK, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara, 1997, 81.
- Adnan SOFUOĞLU, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İst. 1996, 14.
- Ahmed Eflâkî, Menâkibu’l-Ârifin (Çev. Tahsin Yazıcı), 1988, Ankara, I/308
- İlber Ortaylı, “Anayasa Tarihimizin İki Dönüm Noktası” <http://groups.yahoo.com/group/kirk-ambar/message/3304>
- Mehmet Görmez, “Hacı Bayram Veli, II. Manuel Palaiologos Ve Papa XVI. Benedikt’in Konuşmasının Tarihi Ve İlmi Değeri Üzerine” Diyanet Aylık Dergi, Ekim 2006, 5-8
- Doç.Dr.Salih Tuğ, “Bir Şehir Devletin Yeniden Teşkili”, Diyanet Dergisi, X/108-109, 1971,
- Gayrimüslim Şehitlerimiz, <http://forum.memurlar.net/topic.aspx?id=384516>

61 Haşim Söylemez, “Tıbbiyeli Gayrimüslim Şehitler”, <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26446>

62 Gayrimüslim Şehitlerimiz, <http://forum.memurlar.net/topic.aspx?id=384516>

- Haşim Söylemez, "Tıbbiyeli Gayrimüslim Şehitler", <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26446>
- <http://www.bismikaallahuma.org/archives/2005/a-medieval-christian-patriarch-on-prophet-muhammad/>
- <http://www.ctlibrary.com/ch/2007/issue94/14.32.html>
- <http://www.endulus.net/enduluskultur/sosyalhayat.htm>
- <http://www.istanbul.edu.tr/iletim/76/haberler/yasam5.htm>
- <http://www.istanbulazinliklari.org/SAYFA.ASP?T=3>
- İbn-i Esir, El Kamil Fi't-Tarih, Beyrut, 1979, II
- İbn-i Hişam, Es-Siret En Nebeviyye, Kahire, 1955, I-II
- Muhammed bin Yezid el-Kazvini, İbni Mace, Sünen, Trsz. Kahire, I- II
- İbrahim Kaplan, Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006,
- İlknur Polat HAYDAROĞLU, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara, 1990, 5.
- J.Spenear Trimmingham, Christianity Among The Arap's in Pre-Islamic Times, London, 1979
- Karen Armstrong, Holy War, London, 1988,
- Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, 2006, Ankara,
- D.İ.B. Kur'an- Kerim Tercümesi, 2005, Ankara
- Leone Caetani, İslâm Tarihi, Çev. Hüseyin Cahid, İstanbul, 1925, I-X
- M. Süreyya ŞAHİN, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul, 1996, 50.
- Mehmet Gündem, İmparatorluğun Öteki Çocukları Gayrimüslim Vatan Şehitleri- 2 <http://www.milliyet.com.tr/2005/03/02/guncel/axgun02.html>
- Mehmet Şeker, Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi, WebKütüphanesi, 4 <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp>
- Muhammed b. Yeshar b. İshak, Sireti-i İbn-i İshak, Konya, 1981,
- Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, I-II
- Muhammed Hamidullah, Vesâiku's-Siyâsiyye, Kahire, 1956
- Mustafa Baş, İslâmın Doğuş Döneminde Hicaz Bölgesinde Yahudi ve Hristiyanlar, 1998, Ankara,
- Mustafa Fayda, "Hz.Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale" A.Ü.İ.İ.E.D. 1975, ANKARA,
- Nihal Şahin Utku, "Nebî'nin Nefesi Olmak" www.sonpeygamber.info/tr/content/view/719/1/lang.tr/ ;
- Osman TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul 2005
- Muhammed b.İsmail el- Buhari, El Cami'us Sahih, Mısır, Trsz.
- T.W. Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, (çev. Hasan Gündüzler), Ankara, 1982
- Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çev:Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul, 1992, V